

Ines Załęska-Olszewska

Zwierzyniec Orzeszkowej.

Studium o zwierzętach i ludziach w piśmiennictwie Elizy Orzeszkowej

STRESZCZENIE

Tematem przewodnim rozprawy doktorskiej pt. *Zwierzyniec Orzeszkowej. Studium o zwierzętach i ludziach w piśmiennictwie Elizy Orzeszkowej* są relacje *homo-animal* w twórczości XIX-wiecznej pisarki oraz szeroko rozumiana refleksja przyrodnicza ze szczególnym uwzględnieniem „zwierzęcości” literatury.

Obecność nie-ludzkich bohaterów w utworach Orzeszkowej służy nie tylko zaprezentowaniu bogactwa fauny (i flory) określonych obszarów, ale i pozwala dookreślić, jakie czynniki mają wpływ na zmianę podejścia do zwierząt w epoce pary i elektryczności. Istotna jest refleksja nad poddaństwem zwierząt domowych, które może być uznawane za następstwo udanych prób wygaszania lęku przed człowiekiem (*oswajania*) i które wyraźnie kontrastuje w twórczości Orzeszkowej z gloryfikacją dzikości (*wolności*).

W pierwszym rozdziale dysertacji (*Śladami Orzeszkowej, czyli o początkach*) została zainicjowana dyskusja o relacji człowieka i zwierzęcia w kontekście kulturowym: poczynając od biografii Orzeszkowej – odtworzonej na podstawie listów, w których pojawiają się liczne nawiązania do fauny określonych obszarów geograficznych, poprzez najnowszy stan badań w zarysie, potwierdzający, że twórczość pozytywistki jest ciągle żywa i prowokująca do nowych odczytań, aż po zestawienie pojęć *natura* i *kultura* (wraz z refleksją nad dualizmem natury ludzkiej) oraz ich wstępną analizę. W tej części pracy została dodatkowo omówiona „zwierzęca” myśl filozoficzna umożliwiająca ukazanie, jaką drogę przeszło zwierzę od rzeczy do osoby w ramach historycznie uwarunkowanej ewolucji.

W rozdziale drugim (*Przez pryzmat zwierząt – O człowieku*) dominuje perspektywa antropocentryczna, przede wszystkim kobieca (wzbogacona, rzecz jasna, o literacką „zwierzęcość”). Poddany refleksji został zarówno stosunek człowieka do zwierzęcia, tragizm jednostki (i człowieka, i zwierzęcia), koncepcja „uzwierzęcenia” (*uprzedmiotowienia*) i zezwierzęcenia, alegoryczność przekazu oraz postawy: franciszkańska i pustelnicza wyznaczające dwa sposoby traktowania zwierząt. Omówione zostały również wzorce konsumpcyjne Thorsteina Veblena, autora koncepcji *conspicuous consumption*.

Kolejny rozdział – trzeci: *Orzeszkowej wyobrażenia gatunków* jest poświęcony krótkim formom narracyjnym Orzeszkowej – nowelom oraz wybranym powieściom. Konstrukty *dzikości i ucywilizowania* zostały przeanalizowane na podstawie twórczości pozytywistki, tutaj – powieści *Dwa bieguny*. Istotna w omówieniu jest również problematyka polowań, opierająca się na męskiej rywalizacji i mająca daleko idące konsekwencje dla nie-ludzkich mieszkańców miast i wsi, podobnie jak refleksja nad posiadaniem i używaniem skór zwierząt (galanterii skórzanej). Podczas gdy pierwszy podrozdział jest poświęcony w znakomitej większości „dzikości” człowieka, kolejne koncentrują się już – zgodnie z tytułem rozdziału – na konkretnych gatunkach: robakach (na podstawie powieści *Niziny*) oraz ptasich i psich bohaterach w nowelistyce Orzeszkowej. Na szczególną uwagę zasługuje ostatni podrozdział – *Orzeszkowej zootanatologia – Pani Dudkowa*, istotny w kontekście rozważań o odczuwaniu cierpienia przez zwierzęta.

W ostatnim – czwartym – rozdziale pod tytułem *Językowy obraz świata* zostały omówione przykłady metaforyki zwierzęcej, wyekscerpowane z twórczości Orzeszkowej: zwroty adresatywne, pseudonimy, antroponimy i afektonimy, służące kreacji literackiego świata. Omówiona została również frazeologia i „zwierzęce” porównania, które skupiają w sobie ideowe przesłania bądź służą portretowaniu przedstawicieli świata fauny.

Na końcu dysertacji jest zakończenie, podsumowujące powyższe refleksje.

Twórczość Elizy Orzeszkowej zapewnia nieoceniony materiał do badań nad „zwierzęcością” literatury XIX wieku. Sposób, w jaki autorka konstruuje fabułę i wplata w nią różnogatunkowych bohaterów, umożliwia pełniejszą analizę relacji zwierzę – człowiek. Co istotne, nie należy mówić tutaj o binarnej opozycji *homo / animal*, a raczej podobieństwach istot żywych, czujących, ważnych.

Ines Zatorska-Olszewska

3 lipca 2023 r.